

*Шульга О.А.,**к.е.н., доцент, докторант кафедри політичної економії,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана*

МІСЦЯ І РОЛЬ АГРАРНИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. З'ясовано ознаки постіндустріального суспільства. Визначено місце і роль аграрних відносин в індустріальному та постіндустріальному суспільствах. Зроблено акцент на змінах, які відбуваються у змісті та ролі аграрних відносин у сучасному суспільстві.

Ключові слова: аграрні відносини, сільське господарство, індустріальне суспільство, постіндустріальне суспільство, знання, інформація.

Постановка проблеми. На основі аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених із приводу ідентифікації сучасного суспільства можна навести декілька аргументів щодо того, як називається сучасне суспільство. Згідно з першим, виходячи з того, що виділяють три стадії суспільно-економічного прогресу, сучасне суспільство є таким, що настало після індустріального, тобто постіндустріальним. Відповідно до другого, за яким назву суспільства та його характер визначає провідний фактор виробництва, сучасне суспільство є інформаційним, чи суспільством знань. Якщо ж урахувати, що новий фактор виробництва породжує новий тип технологій – інформаційно-комунікаційні, які базуються на комунікаційній інфраструктурі, то поряд з інформаційним суспільством і суспільством знань можна виокремити комунікаційне суспільство. Крім того, якщо виходити з того, що сучасному суспільству притаманні, крім властивих саме йому специфічних рис, ще й риси капіталізму, то виходить, що воно, з одного боку, залишається капіталістичним, з іншого – перестає таким бути. Тобто це якесь нове суспільство.

Як бачимо, серед учених немає єдності щодо назви сучасного суспільства. Залежно від того, яка ознака сучасного суспільства береться за основу, так воно вченими і кваліфікується. Наприклад, М. Кастельс називає його «інформаційним капіталізмом», П. Друкер – «посткапіталістичним» суспільством, Р. Дарендорф – «постбуржуазним суспільством», О. Тоффлер – «транспринковим», В. Інземцев – «постекономічним» тощо. На нашу думку, сучасне суспільство є постіндустріальним, інформаційним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення проблем розвитку аграрних відносин в умовах переходу до постіндустріального суспільства зробили такі вітчизняні вчені, як А. Баян, А. Гальчинський, В. Зіновчук, Ю. Коваленко, І. Лукинов, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Онищенко, Б. Пасхавер, П. Саблук, В. Трегобчук, Г. Черевко, А. Чухно, О. Шпичак, В. Юришин та ін. Однак нині відсутнє комплексне бачення місця і ролі аграрних відносин у розв'язанні суперечностей у системі економічних і соціальних відносин сучасного суспільства. Ці та інші моменти зумовлюють необхідність подальшого поглибленого вивчення зазначених вище проблем.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця та ролі аграрних відносин в економіці постіндустріального суспільства. Для досяг-

нення поставленої мети використано системний підхід, методи узагальнення, індукції та дедукції, аналізу і синтезу тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. У постіндустріальному суспільстві економіка виступає як соціальний складник, виступаючи, по-перше, як комунікативна економіка (параметри системи економічних зв'язків визначаються параметрами комунікативних відносин між людьми); по-друге, як один із механізмів суспільної угоди щодо забезпечення та перерозподілу між членами суспільства матеріальних та духовних благ, перебираючи на себе насамперед перерозподіл засобів забезпечення добробуту людей; по-третє, як інституціональний простір, який функціонує серед суспільних інститутів і взаємодіє з ними; по-четверте, як самовідтворювальна врівноважена система структурних елементів, що органічно взаємопов'язані [4, с. 164–165].

Постіндустріальне суспільство має соціально-економічний зміст. Якщо машинна техніка в індустріальному суспільстві примножувала передусім фізичну силу людини, то інформаційно-комунікаційні технології примножують можливості людського розуму. Якщо в індустріальному суспільстві панують матеріальне виробництво і матеріально-речова форма багатства, то в постіндустріальному – нематеріальне виробництво і нематеріальні форми багатства. Якщо в індустріальному суспільстві головним фактором виробництва й основною формою багатства виступає переважно капітал, то в постіндустріальному – знання та інформація, які на сучасному етапі визначають конкурентоспроможність економіки країни та можливості її економічного зростання. Відповідно до цього, у сучасному суспільстві всебічний розвиток людини стає не лише метою виробництва, а й критерієм розвитку економіки і суспільства. Водночас із зародженням і розвитком постіндустріального суспільства індустріальне суспільство та індустріальне виробництво не зникають, вони перебудовуються на основі інформаційно-комунікаційних технологій і комп'ютерної техніки. У результаті відбувається підвищення продуктивності праці працівників матеріальної сфери, що, своєю чергою, веде до зменшення чисельності зайнятих у цій сфері та до їх збільшення у сфері послуг. Тобто розвиток постіндустріального, інформаційного суспільства не веде до витіснення індустріального виробництва, йдеться про те, що поряд із ним розвиваються постіндустріальна економіка та нематеріальне (інформаційне) виробництво, які є уособленням вищої стадії цивілізаційного прогресу, на якій створюються умови для всебічного розвитку людини.

На основі зіставлення характерних рис індустріального і постіндустріального суспільства, можна виділити такі основні ознаки сучасного суспільства:

1. відбуваються зміни у структурі ВВП та зайнятості в секторах економіки. Має місце відносно скорочення матеріального і прогресуюче зростання нематеріального виробництва.

У структурі ВВП переважає сфера послуг. Відсуваються на другий план послуги, що мають відношення до обслуговування промислового виробництва і будівництва (транспорт, фінансові, страхові та ін.), натомість у структурі послуг починають домінувати послуги професійного, ділового й особистого характеру, у виробництві яких і зосереджується переважна частка працюючих. Тобто працівники, зайняті виробництвом, передачею і використанням знань, перетворюються у домінуючу групу в структурі зайнятості;

2. утвердження нематеріальних цінностей і мотивацій (працівники надають перевагу місцю роботи, де їм надається можливість самостійного прийняття рішення, професійного зростання, самореалізації, заняттям спортом тощо);

3. перетворення знань та інформації на визначальний фактор виробництва і витіснення на другий план традиційних факторів виробництва (земля, праця, капітал), для яких на відміну від знань і інформації характерна обмеженість. Відмінною рисою нового головного фактору виробництва є те, що він проникає в традиційні фактори виробництва, істотно підвищуючи їх ефективність;

4. використання знань як основної форми багатства та основного фактора економічного зростання та конкурентоспроможності економіки. Тобто ця економіка не лише продуктивно використовує знання в різних формах у всіх галузях економіки, а й створює знання у вигляді освіти, наукової та високотехнологічної продукції;

5. в умовах постійного оновлення знань виникає необхідність постійного навчання (навчання протягом життя). Освіта розглядається як форма інвестицій у людський капітал, від якого залежать обсяги та ефективність виробництва;

6. в економіці постіндустріального суспільства в умовах зростання наукоємної продукції знання формують велику частку доданої вартості;

7. значне зростання менеджменту у сфері інтелектуальних ресурсів; виникнення нового прошарку населення, представники якого виступають експертами, технологами, консультантами тощо;

8. все більшого поширення набувають часткова зайнятість, віртуальні форми організації праці, самозайнятість;

9. у постіндустріальній економіці зростають транзакційні витрати, тобто витрати, які пов'язані з пошуком інформації, вивченням ринку, захистом прав власності тощо;

10. зростання ролі інформаційних технологій і мереж (перехід на передачу інформації через телекомунікаційні мережі, здійснення управління на основі мереж, застосування нових форм розрахунків та електронних платіжних систем, поява віртуальних підприємств, оцифрований вигляд товарів і послуг тощо);

11. зміна характеру праці та набуття статусу домінанти творчою (інтелектуальною) працею;

12. долається відчуженість власності від особистості та втрачається монополія капіталістів на засоби виробництва;

13. зосередження економічної та політичної влади в руках генераторів і носіїв знань та інформації, так званої інтелектуальної еліти;

14. доступ до інформації стає функцією майнового стану і доходу, тобто тепер соціальна стратифікація суспільства відбувається за ознакою можливості доступу до знань та інформації;

15. статус пріоритетного регулятивного начала перебирають на себе соціальні чинники, які визначають, що можна, а що не можна робити в економіці;

16. відбувається персоніфікація власності, домінування відносин індивідуальної власності, специфічним об'єктом якої є здатність людини до праці, її творчий потенціал тощо.

Крім того, на думку С.А. Єрохіна, характерною рисою постіндустріального суспільства є функціонування двосекторної економіки, яка складається із сектору виробництва матеріальних благ і послуг, який контролюється ринком, і сектору «розвитку потенціалу людини», де відбувається накопичення людського капіталу і, по суті, не залишається місця для ринкових відносин. Розвиток останньої сфери дедалі більше визначає розвиток і структуру ринку, динамізм економіки та конкурентоспроможність країн у світі. За цих умов змінюється статус людини в суспільному виробництві, виникає новий соціальний тип людини, який зумовлює принципово іншу сутність і характер суспільних відносин. Тепер статус людини визначається її особистими здібностями [5, с. 64].

Потрібно відзначити, що на сучасному етапі в умовах переходу від індустріального до постіндустріального суспільства існує низка проблем під час дослідження трансформації аграрних відносин, визначення їх місця та ролі. Ці проблеми пов'язані переважно з тим, що сьогодні трансформації економічних (у тому числі й аграрних) відносин у багатьох країнах світу відбуваються на принципах євроцентризму. Відповідно до логіки євроцентризму, оцінка процесів загальноцивілізаційного розвитку відбувається через призму європейських інституційних стандартів. Євроцентризм, або концепція універсальної цивілізації, ґрунтується на:

- історіографічних постулатах, які абсолютизують європейські надбання епохи модерну й акцентують увагу на тому, що досягнення відповідних результатів виявилось недоступним для інших народів;

- принципі універсалізму, відповідно до якого історичний шлях Заходу розглядається як універсальна модель;

- однобічній інтерпретації логіки цивілізаційного розвитку, за якою європейські стандарти ототожнюються з утвердженням цивілізаційності, а сама Європа виступає як унікальний носій загальноцивілізаційних цінностей;

- логіці наздоганяючої модернізації, відповідно до якої для держав, які перебувають на більш ранніх етапах розвитку, формулюються стандартні рекомендації щодо механізмів наздоганяючої поетапної, уніфікованої за своїми принципами модернізації, яка реалізується під патронатом передових держав;

- монополізації ідеї суспільного прогресу, його ототожненні із суто європейськими цінностями [2, с. 102–103].

Суперечності такої ідеології пов'язані з тим, що, будучи однією з визначальних цінностей трансформаційного процесу, вона водночас:

- по-перше, призводить до інтелектуальної деградації суспільства і спустошення особистості, що супроводжується девальвацією духовного потенціалу суспільства. Втрачається значимість спостереження й аналізу закономірностей суспільного розвитку, які стають просто зайвими і не потрібними, оскільки траєкторія суспільного прогресу наперед визначена і формалізована;

- по-друге, на основі утвердження принципів «наздоганяльної ідеології» деформується політична система суспільства. Вона стає однополярно орієнтованою. Історичний процес розглядається не як спосіб самореалізації народу, а як механічне втілення запозичених ззовні цінностей;

- по-третє, будь-які спогади про минуле сприймаються як вияв консерватизму та антиреформаторства, як загроза здійс-

нованим трансформаціям. Відторгнення суспільства від минулого супроводжується беззастережним витісненням історичної пам'яті народу;

- по-четверте, спостерігається деградація реформаторської еліти, яка денационалізується, стає космополітичною. На цій соціальній базі формується найбільш політизований та ідеологізований «правлячий» клас, який намагається будь-що піднятися над суспільством, нав'язати йому «свої» (насправді – запозичені ззовні) погляди та стандарти. Заперечується будь-який діалог із суспільством [3, с. 228–231].

Однак нині стає дедалі очевиднішим, що принципи євроцентризму звужують конструктивні можливості людства та поглиблюють суперечності сучасного світу. Принципи уніфікації (а не зближення за принципами природно-історичного розвитку) глобального цивілізаційного розвитку відповідно до західних стандартів викликають спротив незахідних суспільств до цього процесу, який призвів до деградації деяких із них.

Саме тому, на думку А. Гальчинського, у XXI ст. слід очікувати виходу за межі євроцентристських уніфікацій і подальшого розвитку інституційного устрою світу з урахуванням ментальних та культурологічних особливостей держав та їх синергетичної конвергенції. При цьому слід очікувати, що чинні інституції будуть перебудовуватися, наповнюючись новим змістом, а подальший розвиток глобального світу, з одного боку, буде відбуватися на основі реалізації принципів виживання, а з іншого – буде підпорядковуватися принципам збагачення і розвитку особистості, створення для цього відповідних умов [3].

Переходячи до визначення місця і ролі аграрних відносин у системі економічних стосунків сучасного суспільства, потрібно відзначити, що важливість аграрного сектору в національній економіці будь-якої країни є очевидною. Це зумовлено тим, що він є системоутворюючим елементом національної економіки, який забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та формує соціально-економічні основи розвитку сільських територій, засади забезпечення продовольчої та у визначених межах економічної, екологічної та енергетичної безпеки. Одне робоче місце в сільському господарстві створює умови для організації 10 робочих місць в інших сферах виробництва, а одна грошова одиниця, одержана в галузі, дає можливість одержати 12 одиниць в інших галузях; сільські території є місцем оздоровлення жителів країни, а сільське населення – оберегом національних звичаїв і традицій [6, с. 5].

Водночас роль аграрного сектору є неоднаковою у різних за економічним розвитком країнах: у країнах з аграрною економікою сільське господарство забезпечує близько 32% приросту ВВП, а тому є одним з основних джерел економічного зростання; у країнах із перехідною економікою за рахунок сільського господарства забезпечується у середньому 13% приросту ВВП; в урбанізованих країнах сільське господарство забезпечує лише близько 5% від приросту ВВП. Однак у всіх країнах сільське господарство залишається вагомим чинником продовольчої безпеки.

Проте визначальною стосовно корисності для суспільства є не стільки частка сільського господарства у ВВП країни, скільки соціальна значимість галузі як економічної бази для забезпечення життєдіяльності проживаючого у селах населення та незамінного виробника продуктів харчування і сировини для промисловості. На думку І.Ф. Баланюка, незалежно від обсягів виробництва в аграрному секторі, «його частки у

внутрішньому валовому продукті він являє собою ту серцевину, навколо або з безпосередньою участю якої вирішується переважна більшість соціально-економічних проблем країни. За доброї розвинутої аграрної сфери вона збагачує країну економічно, зміцнює її у військово-оборонному і політичному відношенні, набуває значення одного з найважливіших чинників формування досить високого життєвого рівня громадян. І, навпаки, недостатній розвиток цього сектору обмежує можливості країни ставати багатшою (багатою) або робить її бідною у всіх відношеннях, у тому числі через необхідність великого імпорту продовольства. Крім того, від розвинутої аграрного сектору, від того, як держава ставиться до нього, забезпечує його потреби, він дуже великою мірою формує соціально-психологічну обстановку безпосередньо в ній, навколо або й в країні в цілому, а за великих складнощів із його розвитком стає однією з найважливіших передумов ускладнення політичної ситуації, формування політичної напруги» [1, с. 68].

І справді, від розвиненості й ефективності аграрних відносин залежить розвиток інших галузей і сфер економіки, адже перехід до нового технологічного способу виробництва веде не тільки до зростання обсягів сільськогосподарського виробництва та податкових надходжень до бюджету, а й до переливу трудових ресурсів в інші галузі економіки; стан справ в аграрній галузі, рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва впливають на розвиток галузей сільськогосподарського машинобудування, які постачають її сфері АПК сільськогосподарську техніку та матеріально-технічні ресурси, та на завантаженість потужностей галузей переробної промисловості, які переробляють сільськогосподарську сировину, що в підсумку позначається на розвитку галузей машинобудування, які постачають сировинні та переробні галузі АПК матеріально-технічними засобами; від розвитку аграрного сектору залежить рівень продовольчої безпеки та продовольчої незалежності країни, рівень життя та здоров'я її населення тощо.

А оскільки саме в селах зосереджена переважна більшість бідного населення країни (у країнах з аграрною економікою 70% бідного населення мешкає у селах, у країнах із перехідною економікою – 82% усього бідного населення, а в урбанізованих країнах бідняками представлено 45% населення сільських районів), то від ефективності функціонування аграрних відносин залежить соціальна і політична ситуація в країні. Занепад сільськогосподарського виробництва призводить до занепаду поселенської мережі та до перетворення сільських територій на депресивні. Така ситуація несе в собі соціально-психологічну небезпеку, яка за умов її настання виходить за межі проблем окремого села чи сільськогосподарського підприємства. Саме загострення соціальних проблем на селі слугує базою для політичних реформ в економіці країни.

Особливе місце і роль аграрних відносин в економіці індустріального і постіндустріального суспільства визначають такі моменти:

1. оскільки сільське господарство є головним споживачем матеріально-технічних ресурсів промислового походження і водночас постачальником сільськогосподарської сировини для переробної промисловості, то його фінансово-економічний стан визначає розвиток I та III сфер АПК, значною мірою зумовлюючи їх фінансово-економічний стан, обсяги виробництва у цих галузях та чисельність працюючих;

2. сільське господарство залишається важливим джерелом доходів селян, відтворення виробничої і соціальної інфраструктури на селі;

3. від розвитку аграрних відносин значною мірою залежать зростання життєвого рівня населення та інтелектуальний потенціал нації;

4. збільшення експортного потенціалу агропромислового виробництва є гарантією швидкого подолання дефіциту торговельного і платіжного балансу країни;

5. агропромислове виробництво належить до базової сфери економіки, яка забезпечує зростання обсягів ВВП. За нормальних умов господарювання 1% приросту виробництва сільськогосподарської продукції забезпечує 3–4% зростання ВВП;

6. стабільний розвиток власного агропромислового виробництва є запорукою продовольчої незалежності держави, основою соціальної та політичної стабільності в країні тощо.

За оцінками Світового банку, зростання ВВП, яке зумовлене саме зростанням сільського господарства, щонайменше вдвічі ефективніше сприяє скороченню бідності, ніж зростання ВВП за рахунок інших галузей, і саме інноваційний розвиток цієї галузі забезпечує масштабне зниження рівня бідності в селах за останні роки у багатьох країнах світу. Таким чином, аграрний сектор займає якщо не головне, то основне місце в системі економічних відносин будь-якого суспільства та державних пріоритетів будь-якої країни.

Аграрні відносини є тим осередком, де безпосередньо чи опосередковано формують і підтримують виробничі відносини в усіх їх проявах. Відповідно до цього, якщо в аграрному секторі мають місце ефективні аграрні відносини, то це позитивно позначається як на розвитку пов'язаних із ним галузей економіки, так і на розвитку всієї економіки. Якщо ж в аграрному секторі функціонують неефективні, недосконалі аграрні відносини, то вони виступають обмежувачим чинником, гальмом для розвитку інших галузей національної економіки. Це проявляється не лише у занепаді цілих галузей, а й у зникненні деяких із них.

Однак не потрібно забувати про те, що подальший розвиток і ефективність аграрних відносин залежать, в першу чергу, від розвитку головної продуктивної сили – селянина-трудівника, від його знань, умінь, мотивації. Особливо гостро це питає постає сьогодні в умовах переходу до постіндустріального суспільства та інноваційного типу економіки, коли від якості людського капіталу на селі залежать можливості освоєння нових технологій, застосування нових форм організації виробництва та управління господарською діяльністю тощо.

В умовах зростаючого попиту на продовольство, необхідності викоринення голоду та зубожіння населення, наближення рівня та умов життя сільських мешканців до рівня та умов життя жителів міст, погіршення екологічної ситуації у світі, зростання захворюваності серед населення, кількості епідемій тощо подальший розвиток аграрного сектору в умовах переходу до постіндустріального суспільства повинен відбуватися на засадах сталого розвитку. Тобто якщо в індустріальному суспільстві роль аграрних відносин оцінювалася переважно з організаційно-господарських і частково – із соціально-економічних позицій, то в постіндустріальному – передусім із соціально-економічних та екологічних позицій.

Функціонування аграрних відносин в умовах сталого розвитку аграрного сектору економіки має забезпечити єдність економічних, соціальних і екологічних інтересів суспільства, що має проявитися не лише у задоволенні потреб населення у продуктах харчування, а й галузей переробної і харчової промисловості у сировині, відтворенні соціально-демографічного і трудового потенціалу на селі та в суспільстві, відновленні екологічної

рівноваги у місцях ведення сільськогосподарського виробництва та збереженні чистоти навколишнього середовища.

Таким чином, постіндустріальне суспільство не заперечує існування промисловості та сільського господарства, воно переводить їх на новий рівень розвитку за рахунок використання інформаційно-комунікаційних технологій, даючи їм змогу наростити обсяги виробництва та зменшити при цьому шкідливий вплив на навколишнє середовище. Підтвердженням цьому є те, що в індустріальному суспільстві поряд із розвинутою обробною промисловістю існують і сільське господарство, і добувні галузі, проте змінюється їх місце у системі суспільного виробництва. Комплексна механізація й автоматизація сільськогосподарського виробництва у розвинутих країнах призвела до значного підвищення продуктивності праці в галузі, збільшення обсягів виробництва та зменшення зайнятості у цій сфері, а вивільнену робочу силу дала змогу перевести у вторинний сектор економіки. У результаті почали з'являтися нові галузі промисловості. Щодо сільського господарства, то воно в індустріальному суспільстві перебудувалося на основі застосування машинної технології, у ньому посилюлися суспільний поділ праці, процеси інтеграції, відбулося формування цілісного агропромислового комплексу. Крім того, з'явилися та розвинулися переробна та харчова промисловість, а також інфраструктурні галузі, які обслуговують сільське господарство.

Аналогічно і під час переходу до постіндустріального суспільства зберігаються і сільське господарство, і промисловість. Проте їх частка у виробництві ВВП та чисельності зайнятих зменшується, адже застосування нової технології дає змогу задовольняти матеріальні потреби населення за меншої кількості зайнятих у сферах матеріального виробництва. Домінантною у цьому суспільстві є сфера послуг, якій належить головна роль як у виробництві ВВП, так і зайнятості. Оскільки головною проблемою в постіндустріальній економіці є не стільки виробництво сільськогосподарської продукції, скільки її реалізація, слід очікувати, що частка зайнятих безпосередньо у сфері сільськогосподарського виробництва буде знижуватися, а частка зайнятих у маркетингу і рекламному бізнесі – зростати. Крім того, набудуть подальшого розвитку генна інженерія, біоенергетика, фармацевтика тощо.

Відповідно до цього, на нашу думку, слід очікувати змін не стільки у місці аграрних відносин у системі економічних відносин сучасного суспільства, скільки у їх змісті та ролі. Е. Тоффлер із цього приводу пише: «Біологія зменшить або усуне потребу нафти у виробництві пластмас, добрив, одягу, фарби, пестицидів і тисяч інших товарів. Але набагато раніше в сільському господарстві генна інженерія допоможе збільшити світові запаси продуктів харчування. Широко розголошена Зелена революція 1960-х років стала значною мірою колосальною пасткою для фермерів світу першої хвилі, бо ж вона вимагала величезної кількості основаних на структурно-хімічних компонентах нафти добрив, які треба було купувати за кордоном. Наступна біосільськогосподарська революція прагне до зменшення цієї залежності фермерів від штучних добрив. Генетична механіка допоможе вибрати високоврожайні культури, які добре ростимуть на піщаних або солончакових ґрунтах, культури, які відганятимуть шкідників... Зелена революція зробила бідних більше, а не менше залежними від багатих. Біосільськогосподарська революція могла б зробити навпаки» [7, с. 134–135].

З усього вищевикладеного випливає, що місія та роль аграрних відносин у постіндустріальному суспільстві зводяться до:

– забезпечення продовольчої безпеки, подолання бідності на селі та сприяння у вирішенні проблеми голоду у світі;

– забезпечення відновлення, збереження та зміцнення природних агросистем. У зв'язку із цим відбуватиметься поширення альтернативних технологій сільськогосподарського виробництва (зокрема, біодинамічного сільськогосподарського виробництва, біоінтенсивного міні-землеробства, екологічного виробництва, ЕМ-технологій, маловитратного сталого землеробства, органічного виробництва тощо);

– у структурі доходів сільськогосподарських товаровиробників переважатимуть доходи від несільськогосподарської діяльності та надання послуг; відбудеться диверсифікація сільської економіки (як сільськогосподарської, так і несільськогосподарської діяльності);

– спостерігатиметься зростання у структурі посівів частки енергетичних культур першого покоління, розвиток виробництва біодизелю та біоетанолу. Тобто тепер роль сільського господарства буде зводитися до зменшення енергетичної залежності всієї економіки від вичерпуваних і не відновлюваних корисних копалин тощо.

Висновки. Таким чином, якщо в індустріальному суспільстві місце і роль аграрних відносин оцінювалися переважно з організаційно-господарських і частково із соціально-економічних позицій, то в постіндустріальному – передусім із соціально-економічних та екологічних позицій. Тобто в умовах переходу до постіндустріального суспільства відбуваються зміни в самому змісті аграрних відносин, які тепер являють собою багатогранну систему взаємодій суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки з приводу виробництва сільськогосподарської продукції, відтворення соціально-демографічного та трудового потенціалу села і суспільства та відновлення екологічної рівноваги в агробіоценозах на засадах сталого розвитку аграрного сектору з урахуванням інтересів селян, їх самовизначення і самореалізації, яка базується на наявній системі відносин власності на землю.

Постіндустріальне суспільство переводить сільське господарство на новий рівень розвитку за рахунок використання інформаційно-комунікаційних технологій, даючи їм змогу наростити обсяги виробництва та зменшити при цьому шкідливий вплив на навколишнє середовище. Місія і роль аграрних відносин в постіндустріальному суспільстві зводяться до: забезпечення продовольчої безпеки, подолання бідності на селі та сприяння у вирішенні проблеми голоду у світі; забезпечення відновлення, збереження та зміцнення природних агросистем; диверсифікації сільської економіки (тепер у структурі дохо-

дів сільгоспвиробників переважатимуть доходи від несільськогосподарської діяльності та надання послуг); зростання у структурі посівів частки енергетичних культур першого покоління, матиме місце розвиток виробництва біодизелю та біоетанолу тощо.

Література:

1. Баланюк І.Ф. Аграрні відносини: соціально-економічна суть і місце в системі суспільних відносин / І.Ф. Баланюк // Економіка АПК. – 2000. – № 8. – С. 68–72.
2. Гальчинський А. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти: наук. вид. / А. Гальчинський. – К.: Либідь, 2006. – 312 с.
3. Гальчинський А.С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А.С. Гальчинський. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
4. Гальчинський А. Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економіки знань / А. Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 472 с.
5. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект): [монографія] / С.А. Єрохін. – К.: Світ Знань, 2002. – 528 с.
6. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наукова доповідь / За заг. ред. акад. НААН П.Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 342 с.
7. Тоффлер Е. Третя хвиля / Е. Тоффлер; пер. з англ. А. Євса. – К.: Всесвіт, 2000. – 480 с.

Шульга О.А. Миссия и роль аграрных отношений в контексте цивилизационного процесса

Аннотация. Выяснены признаки постиндустриального общества. Определены место и роль аграрных отношений в индустриальном и постиндустриальном обществах. Сделан акцент на изменениях, которые происходят в содержании и роли аграрных отношений в современном обществе.

Ключевые слова: аграрные отношения, сельское хозяйство, индустриальное общество, постиндустриальное общество, знания, информация.

Shulha O.A. Mission and role of agrarian relations in the context of the civilization process

Summary. Features of post-industrial society are found. The place and role of agrarian relations in the industrial and post-industrial societies are determined. The emphasis is placed on the changes that take place in the content and role of agrarian relations in modern society.

Keywords: agrarian relations, agriculture, industrial society, post-industrial society, knowledge, information.